

CLAUDE-LOUIS-HECTOR DE VILLARS MÁRKI ÉS AZ 1687. ÉVI MAGYARORSZÁGI TÖRÖKELLENES HADJÁRAT

Marquis Claude-Louis-Hector de Villars and the anti-Turkish campaign
in Hungary in 1687

Marquis Claude-Louis-Hector de Villars (1653–1734) was a renowned war-lord of Louis XIV's France. The marquis may be especially interesting for Hungarian research in connection with the reoccupation war of Hungary, for he took part in the military campaign in Hungary in 1687 and in the campaign's final battle at Harsány Mountain (second Battle of Mohács) as a volunteer member of the entourage of Maximilian Emanuel, Elector of Bavaria. Villars gave an account of the campaign in his memoirs and in his letters to Charles Colbert. (The marquis wrote 21 letters during the campaign, he wrote details about the battle at Harsány Mountain in three letters.) We may ask the question: how important the participation in the 1687 military campaign to Hungary was in Villars's career. He might have gained valuable new front experiences, and he could have seen many of the excellent members of the imperial army in the battlefield, including his later great adversary Eugene of Savoya. A monograph on Maximilian Emanuel, written by Ludwig Hüttl in 1976, gives a negative interpretation of Villars's work for the Elector of Bavaria, because the marquis failed to keep Maximilian II Emanuel away from the Hungarian theatre of war. However, it cannot be a coincidence that in 1688 it is Villars again who was there in the Munich court of the Elector of Bavaria. The marquis was given important diplomatic tasks later on, too, his name turns up many times in the French diplomatic correspondence of the period of the Rákóczi War of Independence.

Keywords: Marquis Claude-Louis-Hector de Villars, Villars documents, reoccupation war, Battle of Harsány Mountain (1687)

Claude-Louis-Hector de Villars (*I. kép*) 1653-ban született a középső-franciaországi Moulins-ban, Marie Gigault de Bellefonds és a katona, illetve diplomata Pierre de Villars gyermekeként. A Villars-család a XVI. században nyert, pontosabban vásárolt nemesi címet. A haszonbérbeadásból és kereskedésből meggazdagodott família tekintélyét Claude de Villars városi tanácsos alapozta meg.¹ Villars kezdetől fogva a katonai pálya felé orientálódott, már fiatalon a Maison militaire du roi muskétásai között találjuk. Rövid idő alatt több hadszíntéren is megfordult.² Karrierje folytatására kedvező lehetőséget látott a német császár és a szultán háborújában, ezért Miksa Emánuel bajor választó oldalán önkéntesként részt vett az 1687. évi törökellenes hadjáratban és a hadjárat végét jelentő Harsány-hegyi csatában.³ Villars utóbb XIV. Lajos korának egyik legjelentősebb francia tábornoka lett, *pairi* méltóságot nyert, és megkapta a „Franciaország marsallja” címet is.

¹ *El Hage* 2012. 12. o.

² Uo. 17–18. o.

³ „La guerre commençant alors entre l'empereur et le Turc, le marquis de Villars ne put se refuser cette occasion de sortir d'un repos, qui n'en étoit pas un pour lui. Il chercha avec empressement toutes sortes de voies pour aller servir dans les armées de l'empereur...” *Villars* I. 1884. 61. o.

1. kép

*Claude-Louis-Hector de Villars márki, Hyacinthe Rigaud festménye, 1704, Versailles.
(El Hage 2012. I.)*

A spanyol örökösödési háborúban 1712. július 24-én, Denainnél, a Savojai Jenő vezette osztrák hadak ellen aratott győzelme megmentette Franciaországot a teljes összeomlástól.⁴ Győzelmének emléke helyet kapott Versaillesban a Galerie des Batailles, a nagy francia csatákat bemutató festménygyűjteményben.⁵ Jóval túlélve a Napkirályt, 81 éves korában, 1734-ben hunyt el Torino városában és itt is temették el.⁶

Claude-Louis-Hector de Villars és a Villars-iratok forrásértéke

Villars márkiról igen gazdag forrásközlések és monografikus művek állnak a kutatás rendelkezésére.⁷ Emlékiratai először halálát követően, 1736. évi kezdettel, Hágában jelentek meg Pierre Gosse könyvkereskedő kiadásában.⁸ A memoár a XVIII–XIX. században több szövegközlést, feldolgozást ért meg.⁹ A Villars-iratok jelentős része François Elzéard márki 1783. évi halálát követően Párizsba, a Bibliothèque de Saint-Geneviève-be került.¹⁰ Az ott őrzött Villars-dokumentumok legjelentősebb, szövegű kiadása Eugene-Melchior de Vogüé (1848–1910) francia történész, régész, orientalista nevéhez köthető,¹¹ aki 1884 és 1904 között hat kötetben adta közre azokat.¹² Vogüé a memoár 1884-ben kiadott első kötetéhez csatolta Villars 1687 és 1691, 1701 és 1705, illetve 1709 és 1711 közt íródott leveleit.¹³ A továbbiakban a Vogüé-féle edícióra hivatkozom, mivel a korábbi közlések nem mentesek hibáktól, például a Joseph-François Michaud és Jean-Joseph-François Poujoulet által 1839-ben megjelentetett Villars-memoár kiadásában az 1687. évi hadjárat eseményei tévesen az 1684. esztendő alatt olvashatóak.¹⁴

Eduard Monnais az 1839-ben megjelent memoárközlés előszavában Saint-Simon herceg soraira hivatkozva kritikával illette Villars művének hitelességét. Saint-Simon szerint ugyanis a márki visszaemlékezéseiben hősként kívánta magát beállítani az utókor számára, így azok nem mentesek a torzításoktól és a rágalmaszásoktól.¹⁵ A memoárban olvasha-

⁴ Villars denaini győzelméhez lásd: *Lesage* 1999.

⁵ Villars Denainnél aratott győzelmét Jean Alaux festette meg 1839-ben.

⁶ A neves francia marsall pontos nyughelye meglepő módon máig ismeretlen. *El Hage* 2012. 180. o.

⁷ Just-Jean-Etienne Roy 1857-ben megjelent Villars monográfiájához fontos forráskritikai szempont, hogy Roy a Napkirály Franciaországot védő marsalljának való emlékkállítás céljából, a Villars-émlékiratok felhasználásával írta: „... que nous publions aujourd’hui une histoire du maréchal de Villars, à qui la France fut, en 1712, dans les plaines de Denain, redevable de la conservation de l’intégrité de son territoire”. *Roy* 1857. viii. Fadi El Hage a márki életrajzának fő fejezeteit hadtörténeti és politikátörténeti kontextusba helyezve tárgyalja a Villars személyéhez köthető francia iratanyag (korabeli levelek, memoárok) felhasználásával. *El Hage* 2012. A marsall életéhez lásd még: *Sturgill* 1965.

⁸ A Pierre Gosse-féle kiadás címe: Mémoires du duc de Villars, pair de France, maréchal général des armées de Sa Majesté très chrétienne, etc. Amsterdam, aux dépens de la Campagne, 1736. A La Haye, chez Pierre Gosse, libraire, 1736. Ez a memoárjegyzeteket az 1700-as esztendőig rendezve adta közre. Lásd: *Vogüé* 1884. i.

⁹ Ezek felsorolása: *Vogüé* 1884. i–ij.

¹⁰ *Vogüé* 1884. iij–iv.

¹¹ *Vogüé* 1884–1904., lásd még: *Vogüé* 1888/1–2.

¹² „Les mémoires que nous publions ne sont pas entièrement inédits, mais c’est la première fois qu’ils sont imprimés dans leur complète intégrité.” *Vogüé* 1884. i.

¹³ *Vogüé* 1884. vj.

¹⁴ *Michaud – Poujoulet* 1839. 22–27. o.

¹⁵ „Telle a été la vanité de Villars, d’avoir voulu être un héros en tout genre dans la postérité, aux dépens des mensonges et calomnies qui font le tissu du roman de ses Mémoires ...” *Eduard Monnais: Notice sur Villars et sur ses mémoires*. In: *Michaud – Poujoulet* 1839. vi.

tó valótlán állítások szemléletes példája a Villars-család eredetének bemutatása: Villars igyekezett azt előkelő, középkori eredetű famíliaként feltüntetni, s ennek érdekében még a szándékos névtorzítástól sem riadt vissza, így lett a XIII–XIV. században élt Guillaume de Villaret johannita nagymesterből nála Guillaume de Villars.¹⁶

A Villars-iratokat, illetve a Villarsról informáló franciaországi forrásokat utoljára Fadi El Hage rendszerezte 2012-ben megjelent monográfiájában. El Hage munkájában a Service Historique de la Défense, a Bibliothèque nationale de France és az Archives nationales (départementales et municipales) forrásait használta fel.¹⁷ El Hage 2012-ben megjelent könyvében kritikával illette a Villars-iratokat: véleménye szerint Villars (hézagos) memoáriratai egy, az állam szolgálatában álló, jelentős karriert befutó hadvezér „krónikája”, amely nem mentes saját véleményétől, reflexióitól.¹⁸

Villars az 1687. évi magyarországi hadjáratról és a Harsány-hegyi csatáról

A márki személye a magyarországi visszafoglaló háború szempontjából is érdekes lehet a hazai hadtörténetírás számára, mivel, mint említettük, Miksa Emánuel oldalán önkéntesként maga is részt vett abban. Az ezzel kapcsolatos dokumentumok nem voltak ismeretlenek a magyar hadtörténetírás számára, már Breit József hivatkozott rájuk a magyar nemzet hadtörténete megírásakor,¹⁹ a magyarországi törökellenes hadszíntérre vonatkozó Villars-iratok kritikai forráselemzésére azonban máig nem került sor.²⁰

A hazai szakirodalomban vita tárgyát képezi, hogy a márki mikor járt először Magyarországon: Tóth Ferenc 2003-ban közölt cikkében egy „De Villars”-aláírással szignált, a Budát ostromló táborból keltezett levelet adott közre a Batthyány-Strattmann család körmendi könyvtárából. Kérdéses azonban, hogy ez a levél valóban az 1687-ben a magyarországi hadszíntéren megforduló márkitól származik-e.²¹ Villars 1686. évi hadjárataiban való részvételének ugyanis több megfigyelés is ellentmond. Memoárja szerint 1687-ben, a magyarországi hadjárat megindulását megelőzően Bécsben olyan hadvezérekkel beszélt, akik megfordultak az előző hadjáratokban,²² továbbá szintén az emlékiratban az 1687. esztendő tárgyalása alatt olvasható, hogy a magyarországi hadjárat régi vágya volt a későbbi mar-

¹⁶ El Hage 2012. 11. o.

¹⁷ El Hage 2012. 199–201. o.

¹⁸ El Hage 2012. 158–159., 181. o.

¹⁹ Breit József: A magyar nemzet hadtörténete. Tizenhetedik rész, 1683–1699. Budapest, 1941. 327–330. o. Lásd még: Kosáry Domokos (szerk.): Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I. Budapest, 1951. 406. o.

²⁰ A Villars-iratok utóbbi (a Harsány-hegyi csatára vonatkozó) forráshivatkozásaihoz lásd: Roy – Tóth 2014. 103–104. o., Polgár 2014. 113–114., 118–120. o.

²¹ Tóth 2003. 189–294. o. A Buda expugnata című, 1986-ban megjelent levéltári forrásgyűjtemény történeti bevezetőjében Villars márki neve is szerepel a Buda alatt küzdő külföldi önkéntesek között. A bevezető tanulmány a márki emlékiratának Vogüé-féle szövegváltozatára hivatkozik, az 1884-ben megjelent memoárkiadás azonban az 1683. és az 1687. év közötti eseményeket nem adja közre. A Buda alatt küzdő keresztény sereg vonatkozásában Villars nevét még Bubits Zsigmond említette 1891-ben megjelent munkájában. R. Várkonyi Ágnes: Történeti bevezető. In: Buda expugnata 1986. 38., 55. o., Villars I. 1884. 60–61., 466. o., Bubits 1891. 579. o.

²² „... qui s'étoient passées pendant les dernières guerres...” Villars I. 1884. 61–62. o.

sallnak.²³ Melchior de Vogüé is azt sejteti 1888-ban megjelent munkájában, hogy a márkai először 1687-ben járt Magyarországon.²⁴

Villars számára a diplomáciai szolgálat keretei – a császár édesanyja, Mária-Anna halála miatti részvénytílvánítás – teremtettek lehetőséget a Bécsbe történő elutazáshoz,²⁵ majd a bécsi udvarban ismerkedett meg Miksa Emánuel bajor választóval,²⁶ akit később müncheni udvarába és az 1687. évi magyarországi hadjáratba is elkísért.²⁷ Ludwig Hüttl Miksa Emánuelről írt monográfiájában Villars 1687. évi diplomáciai tevékenységét elemezve arra a véleményre jutott, hogy Villars Franciaország külpolitikai törekvéseit közvetítette a bajor választó felé. Miksa Emánuel az újabb magyarországi hadjáratban való kiemelkedő szerep biztosítása céljából, a császári udvarra való nyomásgyakorlás miatt – mintegy folyamatos fenyegetésként – tartotta maga mellett a francia diplomatát.²⁸ A császári seregben természetesen bizalmatlanul tekintettek a francia önkéntesre, Villars több levelében is panaszkodott, hogy küldeményeit felnyitották.²⁹

Villarsnak a magyarországi hadszíntérről küldött, Melchior de Vogüé kiadásában olvasható legkorábbi levelei 1687-ből valók. Vogüé 21 (1687. június 15-e és 1687. október 12-e között, a magyarországi hadszíntéren, illetve Bécsben keltezett) levelet gyűjtött össze 1884-es memoárkiadására *Lettre écrites par Villars pendant la campagne de Hongrie* című függelékében. Az e levelek keletkezésével kapcsolatos adatokat az alábbi táblázatban összegezzük.³⁰

²³ „Nous allons voir commencer une négociation, qui fut assés vive, et qui engagea le marquis de Villars à voir les guerres de Hongrie, ce qu’ il avoit toujours très ardemment désiré.” *Villars I.* 1884. 63. o. (Tóth Ferenc ugyanezen forrásrészlet alapján kérdőjelezte meg a márkai részvételét az 1686. évi magyarországi hadjáratban. *Tóth* 2003. 291. o.)

²⁴ „Leurs [ti. Villars márkai és Savoyai Jenő] premières relations dataient de 1687, de la campagne de Hongrie; ils avaient combattu le Turc côte à côte, fourni ensemble la brillante charge de Mohacz: Eugène avait alors vingt-quatre ans, mais l’oeil compétent de Villars avait deviné en lui le capitaine.” *Vogüé* 1888/2. 4. o.

²⁵ „Enfin, celle d’aller faire un compliment de condoléance à l’empereur sur la mort de l’impératrice sa mère, lui fut donnée.” *Villars I.* 1884. 61. o., *Kalmár* 2007. 61. o.

²⁶ „L’électeur de Bavière vint à Vienne, et marqua beaucoup de bontés au marquis de Villars. Il l’admit même dans sa confiance ...” *Villars I.* 1884. 62–63. o.

²⁷ *Villars I.* 1884. 63. o.

²⁸ Hüttl 1976. 161–166. o., Hüttl 1989. 142–143. o. Nem Villars volt az egyetlen francia a bajor választó közvetlen környezetében, hiszen szárnysegédje, Gabrielli márkai szintén gallföldről származott. Gabrielli márkai sebesüléséről Villars egy 1687. július 17-én kelt levelében adott hírt: „Le marquis de Gabrielli, ayde de camp de l’Électeur, y a esté blessé aussy.” *Villars I.* 1884. Villars au marquis de Croissy. Au camp entre Valpo et Essek, le 17e juillet 1687. 359. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 344. o.)

²⁹ „... quand on n’écrit rien de plus particulier que ce que j’ay l’honneur de vous mander, les lettres vont en seureté. Je crois que l’on ouvre toutes les miennes et je le scais...” *Villars I.* 1884. Villars au marquis de Croissy. Au camp entre Moaich et Baraniavar, le 4e aoust 1687. 365. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 352. o.)

³⁰ *Villars I.* 1884. 353–376. o.

Villars-levelek az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjárataból

<i>Szám</i>	<i>A levél címzettje</i>	<i>A levél kelte</i>
1.	marquis de Croissy (Charles Colbert) ³¹	Bécs, 1687. június 15.
2.	marquis de Croissy	Siklós melletti tábor, 1687. július 5.
3.	marquis de Croissy	Valpó melletti tábor, 1687. július 14.
4.	marquis de Croissy	Valpó és Eszék közti tábor, 1687. július 17.
5.	marquis de Croissy	Dráva-híd melletti tábor, 1687. július 22.
6.	marquis de Croissy	Mohács és Baranyavár közti tábor, 1687. augusztus 1.
7.	marquis de Croissy	Mohács és Baranyavár közti tábor, 1687. augusztus 4.
8.	marquis de Croissy	Mohácsi tábor, 1687. augusztus 8.
9.	marquis de Croissy	Baranyavári tábor, 1687. augusztus 13.
10.	marquis de Croissy	Baranyavári tábor, 1687. augusztus 15.
11.	marquis de Croissy	Szekcsői tábor, ³² 1687. augusztus 18.
12.	marquis de Croissy	Bajai tábor, 1687. augusztus 22.
13.	marquis de Croissy	Dárdai tábor, 1687. augusztus 27.
14.	marquis de Croissy	Erdődi tábor, 1687. augusztus 30.
15.	marquis de Croissy	Bécs, 1687. szeptember 1.
16.	XIV. Lajos	Bécs, 1687. szeptember 14.
17.	XIV. Lajos	Bécs, 1687. szeptember 16.
18.	marquis de Croissy	Bécs, 1687. szeptember 16.
19.	marquis de Croissy	Bécs, 1687. szeptember 25.
20.	marquis de Croissy	Bécs, 1687. október 6.
21.	marquis de Croissy	Bécs, 1687. október 12.

A magyarországi törökellenes hadszíntérhez köthető levelek közül tizenkilenc a *Budától Belgrádig* című forrásgyűjteményben, 1987-ben magyar nyelven is megjelent.³³ A Szita László gondozásában napvilágot látott kötetből a Vogüénél olvasható 21 levél közül egy 1687. szeptember 16-án és egy 1687. október 6-án Bécsben írt levél maradt ki. Kritikai észrevételként fontos megjegyeznünk, hogy a magyar kiadásban Villars Colberthez

³¹ Charles-Jean-François Colbert, marquis de Croissy (1625–1696) 1680-tól haláláig külügyi államtitkár (secrétaire l'État des Affaires étrangères) és államminiszter (ministre d'État). *Tellier* 1987. 695. o.

³² Melchior de Vogüé a „Sutzwy”-frásképpel rendelkező településnevet nem tudta feloldani, Szita László később azt Szekcsővel azonosította. *Villars* I. 1884. Villars au marquis de Croissy. Au camp de Sichwy, le 18 août 1687. 373. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 361. o.)

³³ Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 335–386. o.

írt, (tévesen) 1687. augusztus 28-ra datált levele valójában július 22-én íródott,³⁴ valamint, hogy a Szita-féle szövegkiadás nem teljesen szövegű, és a levelekhez tartozó lábjegyzet-apparátus sok tekintetben Melchior de Vogüé jegyzeteire épül.

Az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjárat és az 1687. augusztus 12-én vívott Harsány-hegyi csata gazdag írott és képi forrásanyaggal bír, így a márki által leírtak jól összevethetőek a hadjárat más résztvevőinek jelentéseivel, hadinaplóival és magánlevelezéseinek adataival, illetve az eseményekről készített hadmérnöki vázlatrajzokkal, metszetekkel.³⁵ Utóbbiakat Veress D. Csaba elemezte 1987-ben és 1989-ben megjelent munkáiban.³⁶ A Harsány-hegyi csata ábrázolásai közül különösen figyelemre méltó az OSZK Apponyi-gyűjteményében őrzött XVII. századi francia nyelvű rézmetszet, amely Villars márkít név szerint is megnevezi és feltünteti (2. kép).³⁷

Villars leveleiben alapvetően a hadjárat katonai eseményeiről írt: részletesen beszámolt a keresztény sereg vonulásáról, illetve rendszeresen hírt adott a hadjárat során megsérült nevezetes franciákról.³⁸ A tájról csak akkor informált részletesebben, ha az adott tájlelemek közvetlenül kihatottak a sereg vonulására vagy egy összecsapás kimenetelére.³⁹ Villars nem csekély kritikával illette a császári hadvezetést és a haditerveket.⁴⁰ Híradása szerint a keresztény hadvezetés kezdetben Szigetvárat („Siget”) és Gyulát („Youlo”) akarta megostromolni, Lotharingiai Károly ellenben Székesfehérvár („Albe Royale”) ostroma mellett foglalt állást.⁴¹ A márki szintén Székesfehérvár ostromát tartotta a leginkább sikerrel kecsegtetőnek.⁴² Úgy vélte, a császári sereg bizonytalansága mögött a bécsi udvar konstantinápolyi béketapogatózása húzódnak,⁴³ legalábbis több levelében hangot adott annak az elképzelésének, miszerint a császár lehetőség szerint békét fog kötni a Fényes Portával.⁴⁴

³⁴ Villars I. 1884. Lettre écrites par Villars pendant la campagne de Hongrie. 353–376. o.

³⁵ Villars levelei és memoárja olvasásakor az iratok keletkezési körülményére és célját figyelembe véve természetesen fokozott forráskritikai szemléletre van szükség.

³⁶ Veress D. 1987. 693–703. o.; Veress D. 1989. 51–60. o.

³⁷ „Défaites de l’Armée des Turcs pres de Mohats en Hongrie ...” OSZK, Régi Nyomatványok Tára, App. M. 110.

³⁸ Kalmár 2007. 62. o.; Polgár 2012. 202–203. o.

³⁹ A sereg vonulását jelentős mértékben megnehezítette a Dráva áradása, a márki szemléletesen a Szajnához hasonlítva írt a Dráváról: „Nous cherchons présentement un lieu propose à faire un pont et à pouvoir passer seurement; cela est assés difficile, parceque la Drave est débordée, et beaucoup plus large présentement que la Seyne ne l’est à Paris, et bien plus fascheuse pour pouvoir assurer le passage d’une armée.” Villars I. 1884. Villars au marquis de Croissy. Du camp pès Siclos, ce 5e juillet. 356. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 340. o.)

⁴⁰ „Il ne paroist point qu’il y ayt encore aucun projet formé ...” Villars I. 1884. Villars au marquis de Croissy. Vienne, le 15 juin 1687. 354. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 337. o.)

⁴¹ Villars I. 1884. Villars au marquis de Croissy. Vienne, le 15 juin 1687. 353–354. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 338. o.)

⁴² „... selon toutes les apparences ce dessein là est le meilleur et le plus seur, ... le siège d’Albe Royale est le seul qu’on puisse faire avec seureté ...” Villars I. 1884. Villars au marquis de Croissy. Vienne, le 15 juin 1687. 354. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 338. o.)

⁴³ „Je suis assés porté à croire qu’il y a quelque négociation pour la pais, et il n’est pas possible qu’on agit avec tant de lenteur si l’on vouloit continuer la guerre.” Villars I. 1884. Villars au marquis de Croissy. Du camp pès Siclos, ce 5e juillet. 356. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 340. o.)

⁴⁴ „L’on parle bien moins icy de paix qu’an commencement de la campagne, mais, comme je scay de science certaine qu’elle estoit résolue avant une bataille dont la victoire jusques icy ne rapporte aucun fruit, je ne scaurois douter qu’on ne persiste dans le dessein de finir une guerre qu’ils avouent eus-même ne pouvoir plus soutenir.” Villars I. 1884. Villars au roi. Vienne, 16 septembre 1687. 382. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 373. o.)

2. kép

*Villars márki alakja egy a Harsány-hegyi csatát láttató korabeli francia metszeten
(OSZK App. M. 110.)*

A Lotharingiai Károly és Miksa Emánuel vezette keresztény csapatok július 15-én egyesültek Sikkós térségében, majd a 60 ezer fős szövetséges sereg Eszék ellen vonult.⁴⁵ Villars a Dráva-híd menti táborban, július 22-én kelt levelében részletesen informálta Charles Colbertet az Eszéknél felsorakozó török erődítésekről⁴⁶ és hadrendről: a Drávára támaszkodó erődítésvonalban a gyalogság két sorban helyezkedett el, a lovasság a sáncok mögött, a gyalogság közt és a sáncok előtt foglalt állást, a szövetséges sereg és a török vonalak közt három nagy lovascsapat is felsorakozott.⁴⁷ Igen hasonló képet mutatott be az ellenséges

⁴⁵ Lakatos 1937. 203. o.

⁴⁶ Villars információi szerint a nagyvezír három napon keresztül végzett erődítő munkálatokat Eszéknél: „L'on prit quelques paisans par lesquels on apprit que le grand vizir, avec tout le reste de l'armée, étoit arrivé depuis trois jours, et que d'abord il avoit commencé à se retrancher ...” Villars I. 1884. Villars au marquis de Croissy. Du camp près le pont de la Drave, le 22 juillet 1687. 361. o. (Téves dátummal: Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 346. o.)

⁴⁷ „... je trouvay premièrement qu'ils avoient un front encore plus étendu que le nôtre; à leur droite qui touchoit la Drave étoit un fort; dans le centre le leur ligne, il y avoit encore quelque retranchement plus élevé que le reste de la ligne. Leur gauche finissant à un bois impénétrable et tout le front étoit couvert d'une ligne droite

hadrendről Ferdinando Luigi Marsigli az Oszmán Birodalom felemelkedéséről és hanyatlásáról írt munkájában (3. kép).⁴⁸ Az olasz hadmérnök külön kihangsúlyozta a török erődítések („Trinceramento”, „Rondelle”) újszerűségét,⁴⁹ Villarsral ellentétben ugyanakkor a sáncok előtt nem három, hanem négy lovascsapatról tett említést a keresztény hadrend előterében.⁵⁰ Lotharingiai Károly Eszék kétes kimenetelű ostromának folytatása helyett cselt alkalmazott:⁵¹ elvonult Eszék alól, hogy a török erőket kicsalja az erődítések mögül. Szulejmán nagyvezír tévesen értelmezte a keresztény sereg hadmozdulatát, úgy ítélte meg, hogy az visszavonul, és így lehetőség kínálkozik a szövetséges keresztény sereg szétzúzására. A két, nagyjából azonos erejű sereg döntő összecsapására 1687. augusztus 12-én a Harsány-hegy térségében került sor (4. kép).⁵²

A márki a Harsány-hegyi csatáról három levélben számolt be,⁵³ a harmadik, 1687. augusztus 22-én kelt, Colbertnek írt misszilis mellé egy, a terepviszonyokat és a csapatok elhelyezkedését bemutató vázlatrajzot is küldött.⁵⁴ Villars visszaemlékezése és levelei különösen becses források az összecsapásnak, mivel a márki a csata korai fázisától kezdve aktív résztvevője volt a küzdelemnek. Villars a keresztény sereg balszárnyán, a bajor választó vezetése alatt, lovasezredet vezetve („mestre de camp de cavalerie”-ként) vett részt a Harsány-hegyi csatában.⁵⁵ A baranyavári táborban, augusztus 15-én, Colbert miniszterhez írt levelében részletesen emlékezett meg a csata korai történéseiről: augusztus 12-én Lotharingiai Károly oszlopban haladó hadserege a terepviszonyok miatt a Harsány-hegyhez (5. kép) közel vonult Siklós irányába, mikor egy 4-5 ezer fős török lovascsapat kísérletet tett a Miksa Emánuel vezette keresztény balszárny bekerítésére. A balszárny ekkor védekezésre kényszerült, és a Harsány-hegy felé húzódott vissza.⁵⁶ (A Lotharingiai

sans angles. Toute cette ligne étoit bordé d'infanterie, mais tout au plus sur deux rangs, et il paroissoit trois fort gros corps de troupes à la droite, à la gauche et dans le centre, et beaucoup de cavalerie sans ordre répondeue entre ces corps-là.” *Villars* I. 1884. Villars au marquis de Croissy. Du camp près le pont de la Drave, le 22 juillet 1687. 361. o. (Téves dátummal: Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 347–348. o.)

⁴⁸ *Marsigli* 1732. *Espiegazione della tavola XXVII.* 86–87. o. (*Marsigli* 2007. 187–189. o.) Az eszéki török erődítésekhez lásd még Michael Wening és Nicolas d’Hallart a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött rézkarcát: TKes T. 3943.

⁴⁹ *Marsigli* 1732. *Espiegazione della tavola XXVII.* 86. o. (*Marsigli* 2007. 187. o.)

⁵⁰ *Marsigli* 1732. *Espiegazione della tavola XXVII.* 86. o. (*Marsigli* 2007. 187. o.)

⁵¹ A szövetséges keresztény sereg az Eszéknél vívott harcokban jelentékeny veszteségeket szenvedett el. *Szita László*: Tobias von Hasslingen báró, vezérőrnagy hadsereg főszállásmester parancskönyve és hadinaplója az 1687. évi hadjáratról. In: Budától Belgrádig 1987. 195. o., *Nagy Lajos*: Részletek páter Gaetano Bonomo Miksa Emánuel gyóntató papjának naplójából. (1687). In: Budától Belgrádig 1987. 233. o.

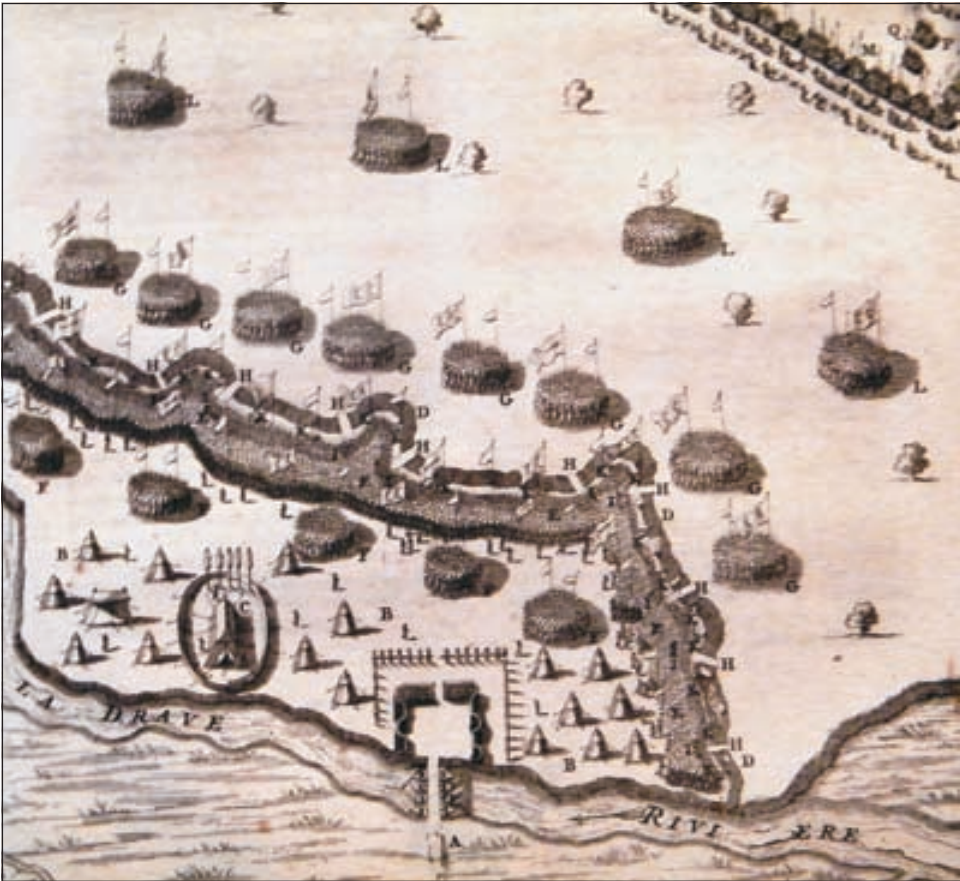
⁵² *Kerekes* 2007. 24–25. o., *Veress D.* 1987. 693. o.

⁵³ *Villars* I. 1884. Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baraniavar, le 13^e d’aoust. 368–369. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 356. o.), Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baraniavar, le 15 août 1687. 369–372. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 357–360. o.), Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baya, le 22 aoust 1687. 373–375. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 362–363. o.)

⁵⁴ *Villars* I. 1884. Villars au Marquis de Croissy. Au campe de Baya, le 22 aoust 1687. 373. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 362.) Az 1884-ben megjelent, Vogüé-féle kiadás nem tartalmazza a csatáról készített vázlatrajzot.

⁵⁵ *Villars* I. 1884. Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baraniavar, le 15 août 1687. 370. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 358. o.), lásd még: *Sarmant* 2005. 643. o.

⁵⁶ „... le 12, l’armée de Lorraine eust encore l’avant-garde et marchoit vers Siclos; un petit bois resservoit sa marche vers la montagne, et comme nôtre droite commençoit à s’estendre dans la plaine de Siclos, nous vîmes clairement que l’ennemy escarmouchoit depuis le matin. se disposoit à attaquer tout de bon nôtre arrière-garde; ... l’enemy ayant détaché un corps de quatre ou cinq mil chevaux qui environnoit toute nôtre gauche, l’on fust

3. kép

Marsigli vázlatrajza a török seregről Eszéknél. (Ferdinando Luigi Marsigli: *Stato militare dell' Impero Ottomano, incremento e decremento del medesimo*. Amsterdam, 1732.

HM HIM, Hadtörténeti Múzeum Könyvgyűjteménye)

Károly vezette jobbszárny a terepviszonyok miatt nem tudott minden erejével a balszárny megsegítésére indulni a csata korai fázisában.⁵⁷) A memoár szerint a keresztény szövetséges sereg balszárnya elleni török támadás megindulásakor a bajor választó Villarst az ellenség szándékának kikémlelése céljából a Harsány-hegyre küldte.⁵⁸ A török hadrendről

obligé de marcher à eux et de les chasser, et, après cela nôtre gauche se replia contre le montagne et l'ennemy s'avança encore un fois." Villars I. 1884. Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baraniavar, le 15 août 1687. 369–370. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 357–358. o.)

⁵⁷ „... il [ti. Lotharingiai Károly] estoit fâché que son aïse ne fust pas à portée de pouvoir attaquer l'ennemy." Villars I. 1884. Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baraniavar, le 15 août 1687. 370. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 358. o.)

⁵⁸ „L'électeur de Bavière dit au marquis de Villars de monter le plus diligemment qu'il pourroit, sur la montagne d'Ersans, pour découvrir les mouvements des turcs." Villars I. 1884. 73. o.

4. kép

A Harsány-hegyi csata 300. évfordulója alkalmából emelt nagyharsányi emlékmű

is értékes adatokat szolgáltat Villars márki: az ellenség balszárnya erdőben, a jobbszárnya erdős völgyben foglalt állást.⁵⁹

A délutáni órákban már a keresztény sereg vette át a kezdeményezést és támadásba lendült, az előrenyomuló, császári erőkkal is megtámogatott bajor seregrész mocsaras területek által határolt szárazulaton érte el az ellenség táborát.⁶⁰ (A Lotharingiai Károly-féle hadinapló szerint a török tábor több mint 2 mérföld hosszan nyúlt el.⁶¹) A csata kimenetele szempontjából döntő jelentőségű volt, hogy a táborot védő sáncok Lotharingiai Kár-

⁵⁹ „... l'on résolust de marcher aux ennemis qui estoient postéz leur gauche à un bois et leur droite dans un valon appuyée aussi d'un bois.” *Villars* I. 1884. Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baraniavar, le 15 août 1687. 370. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 358. o.)

⁶⁰ „... nous trouvames leur camp à une demie-lieu du premier retranchement qui estoit entre de marais dans une espace fort étroite ...” *Villars* I. 1884. Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baraniavar, le 15 août 1687. 371. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 359. o.) Villars leírása jól összevethető Lotharingiai Károly fővezér hadinaplójának adataival, miszerint a keresztény sereg erdővel szegélyezett magaslaton érte el a török táborát: „Lors que nous approchames de leurs leur gros, nous trouvames un retranchements devant ... une éminence aboutissante á ces deux bois ...”. Österreichisches Staatsarchiv (Bécs), Habsburgische Lotharingische Familienarchive, Lotharingische Hausarchive, 50. karton. (A továbbiakban: Lotharingiai Károly hadinaplója 1683–1689.) „Du camp entre harshan et mohats, le 16 d' août [sic!] 1687”. 973. o.

⁶¹ „... quasi huit heures ce soir lors que nous arrivames de leur camp qui avoir prés de deux lieues longueur.” Lotharingiai Károly hadinaplója 1683–1689. „Du camp entre harshan et mohats, le 16 d' août [sic!] 1687”. 973. o.

oly leírása szerint nem voltak befejezettek.⁶² Lotharingiaihoz hasonlóan Marsigli is félkész sánc képét festette le visszaemlékezésében.⁶³ Villars a táborat védelmező sáncok befejezetlensége mellett a lovasság gyors megfutamodásában látta a török sereg vereségének másik fő okát.⁶⁴

A keresztény sereg győzelme az 1687. évi Harsány-hegyi csatában teljes volt: a török tábor, a hadianyag és a hadipénztár Lotharingiai Károly seregének kezére került,⁶⁵ a fővezér számításai szerint az erdőben, illetve a táborban több mint 10 ezer török katona – többségében janicsár – holtteste feküdt.⁶⁶ Villars igen részletesen írt a nagyvezír sátrának kifosztásáról,⁶⁷ a nagyvezír sátrában a francia önkéntes figyelmét a sok ezüst mellett a mívés pipák is megragadták.⁶⁸ A márki későbbi leveleiben a szövetséges keresztény sereg Erdélybe vonulásáról és a téli szállások elfoglalásáról, valamint az önkéntesek hazaindulásáról tudósított.⁶⁹

A hadjárat alatt kelt leveleiben Villars természetesen nem mulasztotta el a lehetőséget, hogy méltassa a részt vevő francia katonák és ismert francia személyek erényeit. 1687. szeptember 16-án, Bécsből a királynak írt levelében például túlzásnak tűnően megemlékezett róla, hogy a keresztény sereg első hadsoraiban mindig franciák álltak.⁷⁰ A hadjárat végén a márki drámai képet festett a magyarországi járványokról, a Colberthez, 1687. szeptember 25-én írt levelében hosszasan szólt a járványokról és a fertőzött vizekről, a vizekben fogható, betegséget terjesztő halakról.⁷¹

⁶² „Le Turcs n' y travaillons depuis le matin et le fossé n'estoit pas fort [et] profond. Lotharingiai Károly hadinaplója 1683–1689. „Du camp entre harshan et mohats, le 16 d' aoust [sic!] 1687.” 973. o.

⁶³ „... i quali gia aveano cominsiato i Trinceramenti nell' interspazi frà Boschi...” *Marsigli* 1732. Espiegazione della tavola XXXV. 125. o. (*Marsigli* 2007. 221. o.)

⁶⁴ „... enfin nous découvrimés leur turpitude en marchant à eux, et sans faire aucune résistance leur cavalerie d'abord et tout le reste de leurs troupes prirent la fuite et nous trouvâmes dix ou douze mille janissaires abandonnés...” *Villars* I. 1884. Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baraniavar, le 15 août 1687. 371. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 358. o.)

⁶⁵ Lotharingiai Károly hadinaplója 1683–1689. „Du camp entre harshan et mohats, le 16 d' aoust [sic!] 1687”. 974. o.

⁶⁶ „... on compta ce jour ... dans la camp que dans des bois plus de dix mil mortes sur la place presque toutes Janissaires ...” Lotharingiai Károly hadinaplója 1683–1689. „Du camp entre harshan et mohats, le 16 d' aoust [sic!] 1687”. 975. o.

⁶⁷ „... le marquis de Créquy, le prince de Curlande, le comte Marton, Du Héron et moy entrâmes les premiers dans la tente du grand vizir...” *Villars* I. 1884. Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baraniavar, le 15 août 1687. 371. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 359. o.)

⁶⁸ „... les tentes du grand vizir sont d'une extrême magnificence, et l'on y a trouvé, outre l'argent, des pipes très riches.” *Villars* I. 1884. Villars au marquis de Croissy. Au camp de Baraniavar, le 15 août 1687. 371. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 359. o.)

⁶⁹ „Jusques icy, depuis la bataille nous n'avons d'autre dessein que de marcher en Transylvanie et mesme tout le monde opine encore à persévérer dans celui-là. Si cela, est l'Électeur s'en ira et le reste des volontaires, car plusieurs sont déjà partis ...” *Villars* I. 1884. Villars au roi. A [Vienne], le 14 septembre 1687. 376. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 365. o.)

⁷⁰ „Je crois devoir dire à Vostre Majesté qu'il y a une prodigieuse quantité de François dans ces armées, presque tous leurs grenadiers le sont, et il est certain que dans toutes les attaques et à la teste de toutes les escarmouches, l'on ne voit que François ...” *Villars* I. 1884. Villars au roi. Vienne, 16 septembre 1687. 382–383. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 373. o.)

⁷¹ „... beaucoup de gens qui se sont bien portés toute la campagne tombent malades icy. C'est un vrai poison que l'air et tout ce que l'on boit en Hongrie. Il y a mesme de certaines rivières, comme le Tibisc dont le poisson fait mourir presque tout ce qui en mange.” *Villars* I. 1884. Villars au marquis de Croissy. A Vienne, le 25 septembre 1687. 385. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 374. o.)

Villars márki szerint a hadjárat megítélése némileg kettős volt: Bécs nem nézte jó szemmel, hogy a szövetséges keresztény sereg nem ostromolt meg sikerrel jelentős erősséget,⁷² ugyanakkor kétségtelen, hogy az 1687. évi magyarországi hadjárat jelentős sikerekkel zárult. A keresztény sereg csatában újabb győzelmet aratott a török seregek fölött, és a magyarországi hadszíntér kulcsfontosságú erőssége, Eszék is a kezére került. (Utóbbi elfoglalásánál a véletlen is a kezükre játszott: Johann Heinrich Dünnewald lovassági tábornok egy kisebb csapatral Valpó elfoglalását tűzte ki célul, a török azonban Eszékét is feladta, minden hadiszerét (köztük 52 ágyút) hátrahagyva.⁷³) Végezetül fontos megjegyeznünk, hogy a Fényes Porta krízishelyzetben veszítette el akcióképességét: a Harsány-hegyi csata után janicsárlázadások robbantak ki a birodalomban.⁷⁴

Miksa Emánuel bajor választó a hadjárat után visszatért Münchenbe, kiélvezni a hadjáratban kiérdemelt diadalt, Villars 1688 nyarán tért haza Franciaországba. Még ebben az esztendőben, a kölni érseki, illetve választófejedelmi cím betöltése kapcsán kibontakozott diplomáciai feszültség miatt Villarst ismét a bajor udvarba küldték.⁷⁵

Összegzés

Villars márki híradásai nem egyedülállóak az 1687. évi magyarországi történésekre vonatkozó francia források sorában. A hadjáratról értékes tudósítások maradtak fenn az 1686 januárjától Konstantinápolyban diplomáciai szolgálatot teljesítő Pierre de Girardintól is.⁷⁶ A francia közvélemény természetesen szintén foglalkozott az 1687. évi magyarországi hadjáratral, Madame de Sévigné például élénk levelezést folytatott a hadjáratról Rabutin Bussy grófjával. 1687. szeptember 2-án kelt levelében arról panaszkodott Rabutin grófnak, hogy a Magyarországon harcoló Louis de Rabutinról hallgatnak a híradások: „... Ön tud minden csodáról, amit a törökökkel cselekedtünk. A mi bécsi rokonunk [Louis de Rabutin] nem az elsőik között volt? Néha haragos vagyok, hogy soha nem nevezik meg őt a németországi csatározásokról szóló hírekben: ő nem hadvezér? Szeretném, ha a nagyobb fiunk részt vett volna ebben a törökök elleni hadjáratban, amelyben a mi franciáink mind olyan nagy becsületet szereztek...”⁷⁷ Rabutin 1687. szeptember 12-én írt válaszlevelében külön

⁷² „L'on trouve fort mauves qu'on n'ayt point fait de siège ...” Villars I. 1884. Villars au roi. Vienne, 16 septembre 1687. 381. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 373. o.)

⁷³ Villars I. 1884. Villars au Roi. A [Vienne], le 14 septembre 1687. 379. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 370. o.)

⁷⁴ A zendülésekről, a nagyvezír és a janicsár aga meneküléséről és a csapatok szétszóródásáról Villars is tudósított: „Par les dernières nouvelles qu'on a de l'armée ottomane, on prétend qu'il y avoit eu de grandes sédition; que le grand vizir et l'aga des janissairés avoient été obligés, pour échaper à la fureur de leurs soldats ... qu'ensuite beaucoup de troupes s'estoient débandées ...” Villars I. 1884. Villars au Roi. A [Vienne], le 14 septembre 1687. 379. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 370. o.)

⁷⁵ A kölni választó címért a francia támogatást élvező fürstenbergi bíboros és Miksa Emánuel testvére, Joseph-Clément versengett. (Végül utóbbi szerezte meg az érseki süveget.) *El Hage* 2012. 31–33. o., *Young* 2004. 221. o.

⁷⁶ *Kerekes* 2007. 20–28. o.

⁷⁷ „...Vous savez toutes les merveilles qu'on a faites sur les Turcs. Notre cousin de Vienne n'y étoit-il pas des plus avant? Je suis quelquefois en colère, de ne l'entendre jamais nommer: n'est-il pas général de bataille? Je voudrais que notre grand garçon eût été à cette campagne contre les Turcs, où tous nos François ont acquis tant d'honneur...” De Madame de Sévigné et de Corbinelli au Comte de Bussy Rabutin. A Paris, ce 2e septembre 1687. In: *Lettres de Madame de Sévigné* 1862. 90–91. o.

5. kép

A Harsány-hegy és a modern kori kőfejtő napjainkban délkelet felől

kitért arra, hogy a franciaországi híradások főleg a bajor választót és Charles François Commercy de Lothringen herceget említik meg: „... Haragudtam, hogy nem találtam a németországi küzdelmekről szóló jelentésekben a rokonunk nevét; igaz, hogy alig neveztek meg bennük valakit név szerint, kivéve a bajor választót és Commerci herceget, akik megsebesültek. Kaptam egy Bécsben kelt levelet Rabutin-unokahúgainktól: hírül adják, hogy a fivérük a seregben van és, hogy a sógornőjük vajúdik. A nagy fiam nem tudott elmenni a németországi hadjáratra, mivel kapitány a király seregében: nincsenek abban az országban más franciák, mint önkéntesek...”⁷⁸

Villars alapvetően értékes információkat ad az 1687. évi magyarországi hadjáratról, a Harsány-hegyi csatáról beszámoló híradásában jól tetten érhetőek a „csataleírás” műfajának jellegzetességei: a katonák viselkedésének uniformizálódása és az események gyors,

⁷⁸ „... J'ai été fâché comme vous de ne pas trouver dans les relations de combats d'Allemagne le nom de notre cousin, il est vrai qu'elles ne nomment presque personne, hors le duc de Bavière et le prince de Commerci, qui viennent d'être blessés. Je viens de recevoir une lettre de nos cousines de Rabutin, datée de Vienne: elles me mandent que leur frère est à l'armée, et leur belle-soeur sur le point d'accoucher. Mon grand garçon ne pouvoit être à combats d'Allemagne, étant capitaine dans le régiment du Roi: il n'y a en ce pays-là de François que des volontaires...” Du Comte de Bussy Rabutin a Madame de Sévigné et a Corbinelli. A Coligny, ce 13e septembre 1687. In: Lettres de Madame de Sévigné 1862. 93–94. o.

de szaggatott ütemű leírása.⁷⁹ A Harsány-hegyi csatát a későbbi francia marsall csodával felérő győzelemnek tartotta,⁸⁰ és élesen bírálta a hadvezérek hibáit.⁸¹ Villars nem mulasztotta el megemlíteni 1687. szeptember 16-án, Bécsben, a francia uralkodónak íródott levelében, hogy egy, a német császárral szemben jövőbeli háborúban a franciák könnyen kerülhetnének győztes helyzetbe.⁸²

Villars nem hajtott végre jelentős fegyvertényt az 1687. évi hadjáratban. Feltehetjük a kérdést, hogy a magyarországi hadszíntéren való megfordulás egy mellékállomást jelentett karrierjében, vagy pedig meghatározó jelentőségű volt a későbbi évek számára? Just-Jean-Etienne Roy 1857-ben megjelent monográfiájában meglehetősen hiányosan olvashatunk csak az 1687. évi eseményekről, a szerző a bécsi diplomáciai követjárást és a Miksa Emánuellel való találkozást említette csupán,⁸³ Fadi El Hage 2012-ben kiadott monográfiájában szintén a bajor választóval való találkozást hangsúlyozta ki.⁸⁴ A külföldi udvarokban való megfordulás, diplomáciai szolgálat fontos állomása volt az udvari karriersémának,⁸⁵ emellett a márki újabb értékes hadszíntéri tapasztalatokat gyűjthetett Magyarországon, illetve a német császár több kiváló főtisztjét láthatta csatározás közben.⁸⁶ Villars 1687. évi diplomáciai tevékenységének eredményét Ludwig Hüttl negatívan értékelte. Hüttl véleménye szerint Villars fő feladata ekkor a diplomáciai puhatolódzás, a bajor választó francia politikájának kifürkészése és a magyarországi hadszíntértől való távoltartása volt.⁸⁷ Az 1687–1688. évi keresztény sikerek, a Harsány-hegyi diadal és Belgrád bevétele I. Lipót császár európai tekintélyét jelentős mértékben növelte,⁸⁸ azonban nem lehet véletlen, hogy 1688-ban éppen Villarst találjuk újra a bajor választó müncheni udvarában.⁸⁹ Villars a későbbiekben több alkalommal is betöltött fontos diplomáciai feladatokat. A pfalzi örökösödési háborút lezáró 1697. évi ryswicki béke megkötése után a márki Bécsben volt diplomata, majd a „denaini győző” a spanyol örökösödési háborút lezáró béketárgyalásokon XIV. Lajos megbízottja-

⁷⁹ *John Keegan*: A csata arca. A közkatonák háborúja, 1415–1976. Budapest, 2013. 41–56. o.

⁸⁰ „... ça esté un miracle que la victoire que nous avons remportée...” *Villars* I. 1884. Villars au roi. Vienne, 16 septembre 1687. 380. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 371. o.)

⁸¹ *Villars* I. 1884. Villars au marquis de Croissy. A Vienne, le 16 septembre 1687. 380. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 371. o.)

⁸² „... s'ils se gouvernoit contre les armées de Vostre Majesté comme ils font avec celles des ennemis auxquels ils ont présentement à faire...” *Villars* I. 1884. Villars au roi. Vienne, 16 septembre 1687. 380. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 371. o.)

⁸³ *Roy* 1857. 20, 22–23. o.

⁸⁴ *El Hage* 2012. 30–31. o.

⁸⁵ *Jacob Soll*: The Information Master. Jean-Baptiste Colbert's Secret State Intelligence System. Greene, 2009. 69–70. o.

⁸⁶ Villars a császári sereg vezetőinek katonai képességeiről szerzett tapasztalatait részletesen kifejtette később, egy 1689-ben készült írásában. A hadjáratban megforduló császári főtisztek közül Savoyai Jenőről is írt, akinek erényeiről elismerően emlékezett meg: „Le Prince de Savoye a beaucoup de de courage, plus bon sens que d'esprit, assez d'étude, cherchant fort à se rendre bon officier et très capable de le devenir un jour...” *Villars* I. 1884. Portrait des généraux d'armée de l'empereur en 1689 par M^r le marquis de Villars. 440. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 384. o.) Az iromány teljes szövegét lásd: *Villars* I. 1884. Portrait des généraux l'armée de l'empereur en 1689 par M^r le marquis de Villars. 435–442. o. (Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. 377–389. o.)

⁸⁷ *Hüttl* 1976. 161. o.; *Hüttl* 1989. 143. o.

⁸⁸ *Young* 2004. 221. o.

⁸⁹ *El Hage* 2012. 31–33. o.

ként volt jelen.⁹⁰ Nem érdemtelen továbbá megjegyeznünk, hogy Villars neve a Rákóczi-szabadságharcral kapcsolatos francia diplomáciai levelezésben is több esetben felbukkan: Jean-Louis d'Usson marquis de Bonnac⁹¹ két, 1703 nyarán kelt levelében is megemlékezett Villars marsallnak a magyarországi ügyekről való informálódásáról.⁹²

Összegzésül kijelenthetjük, hogy a Villars-iratok (a márki levelezése és az utólagosan összeállított memoárja) értékes forrásai az 1687. évi magyarországi törökellenes hadjáratnak. Villars számára a magyarországi hadjáratban való részvétel egyszerre volt diplomáciai megbízatás és a császári seregről való információgyűjtés, illetve a ranglétrán való emelkedés lehetősége.

⁹⁰ Kalmár 2007. 62., 65–66. o.

⁹¹ Jean-Louis d'Usson, marquis de Bonnac (1672?–1738) svédországi, lengyelországi, spanyolországi és a törökországi francia követ. Linda Frey – Marsha Frey: Bonnac, Jean Louis d'Usson. In: Linda Frey – Marsha Frey (ed.): *The Treaties of the War of the Spanish Succession*. Linda Frey – Marsha Frey (ed). Westport, 1995. 52–54. o.

⁹² Bonnac à Louis XIV. (Varsovie, le 16 juin 1703.) In: Tóth 2012. 130. o. és Bonnac à Louis XIV. (Olive, le 22 août 1703.) In: uo. 141. o. (Villars a rastatti béketárgyaláson Rákóczi fejedelem ügyében is kapott utasítást XIV. Lajostól. Köpeczi Béla: Rákóczi fejedelmi címének európai elismerése. In: „Nem súlyed az emberiség” ... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára. Főszerk. Jankovics József. Budapest, 2007. 1458–1459. o.)

BIBLIOGRÁFIA

- Bubics* 1891. *Bubics Zsigmond: Kik vettek részt Buda 1686-iki ostromában? Hadtörténelmi Közlemények*, 4. [1891] 4. 577–595. o.
- Buda expugnata 1986. Buda expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683–1718. A török kiűzésének európai levéltári forrásai. I. Szerk. *Bariska István, Haraszti György, Varga J. János*. Budapest, 1986.
- El Hage* 2012. *Fadi El Hage: Le maréchal de Villars. L'infatigable bonheur*. Paris, 2012.
- Hüttl* 1976. *Ludwig Hüttl: Max Emanuel. Der Blaue Kurfürst 1679–1726. Eine politische Biographie*. München, 1976.
- Hüttl* 1989. *Ludwig Hüttl: Miksa Emánuel bajor választófejedelem és Magyarország visszafoglalása az oszmánoktól*. In: Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből. 1686–1688. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1989.
- Kalmár* 2007. *Kalmár János: La question de la Transylvanie au cours des traités de Rastatt (1713–1714)*. In: Európai szemmel. Tanulmányok Köpeczi Béla tiszteletére. Szerk. *Kalmár János*. Budapest, 2007.
- Kerekes* 2007. *Kerekes Dóra: Pierre de Girardin francia követ feljegyzései az Oszmán Birodalomról (1685–1689)*. Documenta Hungarorum in Gallia III. 2007.
- Lakatos* 1937. *Lakatos Géza: A második mohácsi csata. Magyar Katonai Szemle*, 1937. 8. 199–209.
- Lesage* 1999. *Gérard Lesage: Denain 1712: Louis XIV sauve sa mise*. Paris, 1999.
- Lettres de Madame de Sévigné 1862. Lettres de Madame de Sévigné, de sa famille et de ses amis. Les grands écrivains de la France. Tome VIII. Par M. Monmerqué. Paris, 1862.
- Louis Hector Villars ezredes levelei 1987. *Szita László: Louis Hector Villars ezredes levelei Charles Colbert Marquis de Croissy francia külügyi államtitkárhoz*. In: Budától Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1987. 335–386. o.
- Marsigli* 1732. L'état militaire de L'Empire Ottoman, ses progrès et sa décadence par Mr. le comte de *Marsigli*. Seconde Partie. Amsterdam, 1732.
- Marsigli* 2007. *Luigi Ferdinando Marsigli: Az Oszmán Birodalom katonai állapota, felemelkedéséről, és hanyatlásáról*. Fordította: *F. Molnár Mónika*. Szerk. és sajtó alá rendezte: *Csákváry Ferenc és Domokos György*. Budapest, 2007.
- Michaud – Poujoulet* 1839. Nouvelle collection des mémoires. Pour servir a l'histoire de France. Depuis le XIIIe siècle jusqu'a la fin du XVIIIe. Tome neuvième. Villars, Forbin, Duguay-Trouin. Par *MM. Michaud et Poujoulet*. Paris, 1839.
- Polgár* 2012. *Polgár Balázs: The marquis of Villars and the War of the Reoccupation of Hungary (1683–1699)*. In: *Tanulmányok. Történelemtudományi Doktori Iskola*. ELTE BTK Doktori Iskolák Tanulmányai 2. Főszerk. *Bárdosi Vilmos*. Budapest, 2012. 199–204. o.

- Polgár* 2014. *Polgár Balázs*: Csataérkutatás a Harsány-hegynél. Az 1687. évi Harsány-hegyi csata. *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014) 1. 103–132. o.
- Roy* 1857. *Just-Jean-Etienne Roy*: Histoire du maréchal de Villars. Lille, 1857.
- Roy – Tóth* 2014. *Philippe Roy – Ferenc Tóth*: La défaite ottomane. Le début de la reconquête hongroise (1683). Paris, 2014.
- Sarmant* 2005. *Thierry Sarmant*: « Les Turcs font merveilles » : Louvois, observateur de l'Europe centrale et orientale, 1679–1691. *Dix-septième siècle*, 2005/4-n°. 641–652. o.
- Sturgill* 1965. *Claude C. Sturgill*: Marshall Villars and the War of the Spanish Succession. Lexington, 1965.
- Tellier* 1987. *Luc-Normand Tellier*: Face aux Colbert: Les Le Tellier, Vauban, Turgot ... et l'avènement du libéralisme. Québec, 1987.
- Tóth* 2003. *Tóth Ferenc*: Részt vett-e Villars marsall Buda ostromában? Avagy egy francia szemtanú ismeretlen levele a Batthyány-Strattmann család körmendi könyvtárában. *Vasi Szemle*, 2003. 3. 189–294. o.
- Tóth* 2012. *Tóth Ferenc* (éd.): Correspondance diplomatique relative à la guerre d'indépendance du prince François II Rákóczi (1703–1711). (Bibliothèque de l'étude de l'Europe centrale N° 9), Paris-Genève, 2012.
- Veress D.* 1987. *Veress D. Csaba*: Hol volt az úgynevezett „második mohácsi csata” 1687. augusztus 12-én? *Hadtörténelmi Közlemények*, 34. (1987) 4. 693–703. o.
- Veress D.* 1989. *Veress D. Csaba*: Hol zajlott le a „második mohácsi” vagy a „harsányi-hegyi csata” 1687. augusztus 12-én? In: Előadások és tanulmányok a török elleni visszafoglaló háborúk történetéből. 1686–1688. Szerk. *Szita László*. Pécs, 1989. 49–61. o.
- Villars* I. 1884. Mémoires du Maréchal de Villars. Par Melchior de Vogüé. Tome I. Paris, 1884.
- Vogüé* 1884–1904. Mémoires du Maréchal de Villars. Par *Melchior de Vogüé*. Tome I–VI. Paris, 1884–1904.,
- Vogüé* 1888/1–2. *Melchior de Vogüé*: Villars d'après sa correspondance et des documents inédits. Tome premier / Tome second. Paris, 1888.
- Young* 2004. *William Young*: International Politics and Warfare in the Age of Louis and Peter the Great. Lincoln, 2004.

